

दलित विद्यार्थीहरुले बीचैमा कक्षा छाड्नुका कारणहरु

त्रिभुवन विश्व विद्यालय शिक्षाशास्त्र संकाय शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विभाग
स्नातकोत्तर तह एम.एड. द्वितीय वर्षको आंशिक आवश्यकता पूरा
गर्ने प्रयोजनका निमित्त प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधकर्ता

मदन अर्याल

एम.एड. दोस्रो वर्ष

परीक्षा रोल नं. २१४००५० (२०६३)

त्रि.वि.वि.दर्ता नं. : ५८१३ - ८५

शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विभाग

शिक्षाशास्त्र संकाय

सुकुना बहुमुखी क्याम्पस

इन्द्रपुर, मोरङ

आश्विन, २०६७

प्राक्कथन

सर्वप्रथम प्रस्तुत शोधपत्र तयार पार्दाको अवधिमा निरन्तर रूपमा सहयोग , सल्लाह , सुझाव र निरन्तर पृष्ठपोषण प्रदान गरिरहनुहुने आदरणीय सुकुना बहुमुखी क्याम्पस शैक्षिक व्यवस्थापन विभाग विभागीय प्रमुख एवं शोध निर्देशक आदरणीय गुरु श्री लक्ष्मीकुमार श्रेष्ठज्यूप्रति हार्दिक धन्यवाद एवं कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु । वहाँको अटुट सहयोग र प्रेरणाको प्रतिफलस्वरूप नै यो शोधपत्र यस रूपमा तयार भई प्रस्तुत गरिएको छ ।

प्रस्तुत शोध-पत्र तयार गर्न प्रस्तावना लेख्दाको समयदेखि मार्गदर्शन गर्नुहुने आदरणीय गुरु श्री गणेशप्रसाद दहालज्यूप्रति हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु । उहाँको अमूल्य समय, मार्गनिर्देशन तथा सुझाव र सहयोग मेरो लागि सधैं स्मरणीय रहनेछ ।

साथै सुकुना बहुमुखी क्याम्पसका निवर्तमान क्याम्पस प्रमुख श्री रामप्रसाद काफ्ले , वर्तमान क्याम्पस प्रमुख श्री पितकुमार श्रेष्ठ लगायत शिक्षा विभागका सहायक प्राध्यापक श्री केशवराज भट्टराई , सहायक प्राध्यापक श्री खगेन्द्रप्रसाद लुँइटेलज्यूप्रति वहाँहरुबाट प्राप्त प्रेरणा र सहयोगको लागि आभार व्यक्त गर्दछु ।

यस शोधपत्रको तयारी गर्ने शिल्शिलामा मलाई सहयोग गर्नुहुने अध्ययन गरिएका विद्यालयका व्यवस्थापन समितिका पदाधिकारी, प्रधानाध्यापक , शिक्षक एवं विद्यार्थी वर्गप्रति वहाँहरुको सम्पूर्ण सहयोगको निम्ति हार्दिक धन्यवाद ज्ञापन गर्दछु ।

यस शोधपत्रको निर्माणको क्रममा प्रयोग गरिएका वा सन्दर्भ सामग्रीको रूपमा अध्ययन गरिएका विभिन्न पुस्तक , लेख र शोधपत्रहरुका लेखक महानुभावहरुप्रति पनि धन्यवाद नदिइरहन सकिन्न ।

यो शोधपत्र तयार गर्नेक्रममा प्रत्यक्ष तथा अप्रत्यक्ष रुपबाट विभिन्न महानुभावहरु, संघ-संस्थाहरु, शिक्षाप्रेमी, समाजसेवी तथा नागरीक समाजका व्यक्तिहरुको समेत प्रसंसा योग्य सहयोग प्राप्त भएकोले वहाँहरुलाई पनि धन्यवाद ज्ञापन गर्दछु ।

शोध-पत्र तयार गर्नु अगाडि प्रस्तावनाको तयारीमा कम्प्युटरको सम्पूर्ण कार्य सम्पादन गर्न र शोध-पत्रको अन्तिम तयारीको प्रुफ रिडिङ्ग कार्य गरी पुनः कम्प्युटरको कार्यमा विशेष सहयोग गर्ने भतिजो श्री रुद्र अर्याल साथै शोध-पत्र तयार पार्ने क्रममा आवश्यक घरायसी वातावरण तयार पारी महत्वपूर्ण भूमिका प्रदान गर्ने मेरो श्रीमती उषा अर्याल, छोरी अञ्जली अर्याल र छोरा यमन अर्याललाई पनि हार्दिक धन्यवाद दिन चाहान्छु ।

अन्त्यमा, यस शोध-पत्रको छिटो छरितो रुपमा कम्प्युटर टड्कण गरी अमूल्य सहयोग गर्नुहुने मित्र श्री चन्द्रप्रसाद भण्डारीलाई हार्दिक धन्यवाद दिन चाहान्छु ।

मिति : २०६७।०६।१०

– मदन अर्याल

शोध सार

दलित बालबालिकाहरूले बीचैमा विद्यालय छाड्नुका कारणहरूको पहिचान गरि निराकरणका लागि उपायहरूको खोजी गर्नु वर्तमान परिप्रेक्षमा अत्यन्तै सान्दर्भिक हुने भएकाले “दलित विद्यार्थीहरूले बीचैमा कक्षा छाड्नुका कारणहरू ” शीर्षक राखी यो शोधपत्र तयार गरिएको छ । प्रस्तुत शोधपत्रका प्रमुख उद्देश्यहरू प्राथमिक तहका दलित विद्यार्थीहरूको विद्यालय भर्नाको स्थिति र सहभागिता अध्ययन गर्ने, प्राथमिक विद्यालयहरूमा बीचैमा कक्षा छाड्ने दलित विद्यार्थीहरूको संख्या पत्ता लगाउने र दलित विद्यार्थीहरूले बीचैमा विद्यालय छाड्ने कारणहरू पत्ता लगाई समाधानका उपायहरू सिफारिस गर्ने राखिएको छ ।

उल्लेखित उद्देश्य प्राप्तिका लागि Karl Marx (1818-1883) को सामाजिक वर्गिकरणको सिद्धान्त र Max Weber (1864-1920) को सामाजिक स्तरीकरणको सिद्धान्तलाई यस अध्ययनको वैचारिक खाकाको रूपमा राखिएको छ । अध्ययनका लागि छनौट गरिएको क्षेत्र केरावारी स्रोतकेन्द्र (उत्तरी मोरङका पाँच गा.वि.स.हरू समेट्ने गरी) का विद्यालयहरू मध्ये १० विद्यालयहरूलाई नमूना छनौट गरी अध्ययन कार्य सम्पन्न गरिएको छ । यसै गरी अध्ययनको तथ्याङ्क संकलनको लागि प्राथमिक तथ्याङ्क संकलन विधि अन्तर्गत दलित विद्यार्थी, दलित विद्यार्थीका अभिभावक र विद्यालयका विभिन्न जिम्मेवार व्यक्तिहरूसँगको प्रत्यक्ष अन्तर्वार्ता र छलफलबाट जानकारी लिई सोको विश्लेषण गरिएको छ । साथै तथ्याङ्क संकलनको लागि द्वितीय तथ्याङ्क संकलन विधि अन्तर्गत विभिन्न पत्र-पत्रीका, पुस्तक, सम्बन्धित शोध पत्रहरू, छनौट गरिएका विद्यालयका संकलित रेकर्ड ईत्यादिबाट सूचना समावेश गरी सोको विश्लेषण गरिएको छ ।

अध्ययनबाट प्राथमिक तहमा अध्ययन गर्ने दलित बालबालिकाहरूले कक्षा छाड्ने दर १०.८६% रहको र उक्त संख्या अन्य जातिको तुलानामा बढी नै रहेको पाइएको छ । दलित बालबालिकाहरूको कक्षा उत्तीर्ण दर समेत न्यून भएकाले कक्षामा अनुत्तीर्ण हुने डरले कक्षा छाड्नेको संख्या बढी रहेको पाइयो । प्राथमिक तहका दलित विद्यार्थीहरूले कक्षा छाड्नुका अन्य कारणहरू अध्ययन गर्दा आर्थिक तथा सामाजिक पक्षहरू पनि उत्तिकै जिम्मेवार रहेको पाइयो ।

विद्यालयहरूमा विद्यमान दलित विद्यार्थीहरूले कक्षा छाड्ने प्रवृत्तिलाई न्यूनीकरण गर्नका लागि सामाजिक चेतना, प्रोत्साहनमूलक शैक्षिक कार्यक्रम, सहभागितामूलक सिकाइ, भयरहित र बालमैत्री सिकाइ जस्ता कुराहरूमा जोडदिनु पर्ने कुराहरू मुख्य सुझावको रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ ।

विषय सूची

	पेज नं.
सिफारिस पत्र	i
स्वीकृति पत्र	ii
प्राक्कथन	iii-iv
शोध सार	v-vi
विषय सूची	vii-ix
तालिका सूचि	x
चित्र सूचि	xi
संक्षिप्त शब्दको पूरा रूप	xii

परिच्छेद-एक : परिचय

१.१	अध्ययनको पृष्ठभूमि	१
१.२	समस्याको कथन	७
१.३	अध्ययनको औचित्य	८
१.४	अध्ययनका उद्देश्यहरु	९
१.५	अनुसन्धानात्मक प्रश्नहरु	१०
१.६	अध्ययनको परिसीमा	१०
१.७	अध्ययनमा प्रयोग गरिएका शब्दावलीको परिभाषा	१०

परिच्छेद - दुई

सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकन तथा सैद्धान्तिक खाका

२.१	अध्ययनको सैद्धान्तिक खाका	१२
-----	---------------------------	----

२.२	सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकन	१४
२.३	शैक्षिक उपादेयता	१८

परिच्छेद - तीन : अध्ययन विधि

३.१	अनुसन्धानात्मक ढाँचा	२१
३.२	जनसंख्या	२१
३.३.	नमूना छनोट	२१
३.४.	नमूना छनोटको आधार	२२
३.५	तथ्याङ्कका स्रोतहरू	२२
३.६	तथ्याङ्क सङ्कलन प्रक्रिया	२२
३.७	तथ्याङ्क विश्लेषण/व्याख्या प्रक्रिया	२३

परिच्छेद - चार

तथ्याङ्कको विश्लेषण ,व्याख्या तथा प्रस्तुतिकरण

४.१	विद्यार्थीहरूको विद्यालयमा विद्यार्थी भर्ना स्थिति र सहभागिता	२४
४.१.१	जातिगत आधारमा प्राथमिक तहको जम्मा विद्यार्थी संख्या	४३
४.१.२	दलित विद्यार्थी संख्याको विश्लेषण	४४
४.१.३	बीचैमा कक्षा छाड्ने दलित विद्यार्थीको अन्य विद्यार्थीसँगको तुलना	४६
४.१.४	जातिगत आधारमा अन्तिम परीक्षामा सम्मिलित र उत्तीर्ण विद्यार्थीको अवस्था	४६
४.१.५	विद्यालयगत दलित विद्यार्थी संख्या र अन्तिम परीक्षामा सम्मिलित विद्यार्थीको तुलनात्मक अवस्था	४८
४.२	कक्षा छाड्ने विद्यार्थीको अवस्था	४९
४.२.१	अन्तिम परीक्षामा सम्मिलित र उत्तीर्ण दलित विद्यार्थीको तुलना	४९

४.२.२ बीचैमा कक्षा छाड्नुका कारणहरु	५१
४.३ कक्षा छाड्ने समस्या समाधानका उपायहरु	५२
४.३.१ विद्यार्थीसँग सोधिएका प्रश्नावलीबाट प्राप्त जवाफको विश्लेषण	५२
४.३.२ अभिभावकसँग सोधिएका प्रश्नावलीबाट प्राप्त जवाफको विश्लेषण	५३
४.३.३ विद्यालयका शिक्षक, प्र.अ. तथा व्यवस्थापन समितिका पदाधिकारीलाई सोधिएका प्रश्नावलीबाट प्राप्त जवाफको विश्लेषण	५४

परिच्छेद - पाँच

प्राप्ती, निष्कर्ष तथा सुझावहरु

५.१ प्राप्तीहरु	५५
५.२ निष्कर्ष	५८
५.३ सुझावहरु	५९

सन्दर्भ सामग्री

अनुसूची

तालिका सूची

तालिका	शीर्षक	पेज नं.
१	श्री मच्छिन्द्र उ. मा.वि.को प्रा.वि.तहमा अध्ययनरत कक्षागत विद्यार्थी संख्या	२४
२	श्री जगदम्बा प्रा.वि.मा अध्ययनरत कक्षागत विद्यार्थी संख्या	२६
३	श्री लक्ष्मी मा.वि.को कक्षा १-५ मा अध्ययनरत कक्षागत विद्यार्थी संख्या	२८
४	श्री आमजुंगी नि.मा.वि.को कक्षा १-५ मा अध्ययनरत कक्षागत विद्यार्थी संख्या	३०
५	श्री प्रा.वि. (पाटी-७) को कक्षागत विद्यार्थी संख्या विवरण	३२
६	श्री मुगु प्र नि.मा.वि. (केरावारी -८) को कक्षा १-५ को विद्यार्थी संख्या	३४
७	श्री सावित्री मा.वि.(याङ्गशिला -८) को कक्षा १-५ को विद्यार्थी संख्या	३६
८	श्री कल्याणकारी मा.वि. (सिंहदेवी-९) को कक्षा १-५को विद्यार्थी संख्या	३८
९	श्री जन्मभूमि प्रा.वि. (याङ्गशिला-८) को विद्यार्थी संख्या	४०
१०	श्री जनजागरण प्रा.वि. (केरावारी-८) को विद्यार्थी संख्या	४२
११	दलित विद्यार्थी संख्या	४५
१२	जातिगत आधारमा बीचैमा विद्यालय छाडेका विद्यार्थी संख्याको तुलना	४९
१३	जातिगत आधारमा अन्तिम परीक्षामा सम्मिलित र उत्तीर्ण विद्यार्थी संख्या	४७
१४	अन्तिम परीक्षामा सम्मिलित नभइ विचैमा विद्यालय छाड्ने दलित विद्यार्थी	४९
१५	जम्मा दलित विद्यार्थी मध्ये अन्तिम परीक्षामा सम्मिलित विद्यार्थीको संख्या	५०
१६	दलित , जनजाति र अन्य विद्यार्थीको उत्तीर्ण र अनुत्तीर्ण प्रतिशत	५१

चित्र सूची

चित्र	शीर्षक	पेज नं.
१	श्री मच्छिन्द्र उच्च माध्यमिक विद्यालयको जातिगत विद्यार्थी अवस्था	२५
२	श्री जगदम्बी प्रा.वि. को जातिगत विद्यार्थी अवस्था	२७
३	श्री लक्ष्मी मा.वि.को कक्षा १-५ को जम्मा विद्यार्थी संख्या	२९
४	श्री आमनङ्गी नि.मा.वि.को कक्षा १-५ को जम्मा विद्यार्थी संख्या	३१
५	श्री प्रा.वि.को जम्मा विद्यार्थी संख्या	३३
६	श्री मुगु प्र.नि.मा.वि.को जम्मा विद्यार्थी संख्या	३५
७	श्री सावित्री मा.वि.को जम्मा विद्यार्थी संख्या	३७
८	श्री कल्याणकारी मा.वि.को जम्मा विद्यार्थी संख्या	३९
९	श्री जन्मभूमि प्रा.वि.को जम्मा विद्यार्थी संख्या	४१
१०	श्री जनजागरण प्रा.वि.को जम्मा विद्यार्थी संख्या	४३
११	छनौट गरिएका विद्यालयको जम्मा विद्यार्थी संख्या	४४
१२	छनौट गरिएका विद्यालयको जातिगत विद्यार्थी संख्याको तुलना	४७
वृत्त चित्र		
१	छनौट गरिएका विद्यालयको जातिगत विद्यार्थी संख्याको तुलना	४८

संक्षिप्त शब्दको पुरारूप

प्रा.वि.	=	प्राथमिक विद्यालय
नि.मा.	=	निम्न माध्यमिक
मा.वि.	=	माध्यमिक विद्यालय
उ.मा.वि.	=	उच्च माध्यमिक विद्यालय
वि.सं.	=	विक्रम सम्बत
प्र.अ.	=	प्रधानाध्यापक
गा.वि.स.	=	गाँउ विकास समिति
न.पा.	=	नगर पालिका
वि.व्य.स.	=	विद्यालय व्यवस्थापन समिति
EFA	=	Education For All
%	=	प्रतिशत